

Rosińska, Grażyna / Zasztowt, Leszek

Sprawozdanie z działalności naukowej Instytutu Historii Nauki PAN w roku 2003

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 49/2, 193-206

2004

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

SPRAWOZDANIE Z DZIAŁALNOŚCI NAUKOWEJ
INSTYTUTU HISTORII NAUKI PAN
W ROKU 2003

W roku 2003, mimo utrzymujących się negatywnych tendencji w zakresie finansowania humanistyki, które miały zasadniczy wpływ na możliwość podejmowania i realizacji badań, przeprowadzona została restrukturyzacja Instytutu. Przemiany strukturalne miały na celu usprawnienie działalności placówki poprzez konsolidację środowiska, polepszenie przepływu informacji, a przede wszystkim – docelowo – doprowadzenie do skoncentrowania badań na tych kierunkach, które powinny być podstawowymi w dalszej działalności IHN PAN. Przekształcenia, które mają także swoje ujemne strony, zostały wymuszone sytuacją finansową i wtórną wobec niej trudną sytuacją kadrową.

Zamiast dotychczasowych kilku Zakładów wprowadzony został podział na dwa Zakłady: Zakład Historii Nauk Społecznych, Oświaty i Organizacji Nauki (kierowany przez doc. dr. hab. Leszka Z a s z t o w t a) oraz Zakład Historii Nauk Ścisłych, Przyrodniczych i Techniki (kierowany przez doc. dr. hab. Grażynę R o s i ń s k ą). Zmiany te wprowadzone zostały w połowie roku 2003.

W ramach Zakładu Historii Nauk Społecznych, Oświaty i Organizacji Nauki zorganizowane zostały następujące Sekcje: Historii Nauk Społecznych (kierownik: dr Paweł K o m o r o w s k i), Historii Oświaty (kierownik: dr Joanna S c h i l l e r) i Historii Organizacji Nauki (kierownik: doc. dr. hab. Jan P i s k u r e w i c z).

W Zakładzie Historii Nauk Ścisłych, Przyrodniczych i Techniki powstały Sekcje: Historii Nauk Ścisłych i Techniki (kierownik: prof. dr. hab. Bolesław O r ł o w s k i), Historii Chemii i Farmacji (kierownik: doc. dr. hab. Halina L i c h o c k a) oraz Historii Nauk Medycznych (kierownik: prof. dr. hab. med. Andrzej Ś r ó d k a).

Restrukturyzacja IHN przeprowadzona została przez nowego dyrektora placówki prof. dr. hab. Kalinę B a r t n i c k ą . Należy oczekiwać, że zmiany organizacyjne przyczynią się do skoncentrowania badań (priorytetowe kierunki dla obecnych i przyszłych prac zespołowych) oraz do odmłodzenia obsady Instytutu.

ZAKŁAD HISTORII NAUK SPOŁECZNYCH, OŚWIATY I ORGANIZACJI NAUKI

Przedstawione poniżej rezultaty prac badawczych, prowadzonych w IHN PAN w roku 2003, usystematyzowane zostały w układzie chronologicznym z uwzględnieniem podziałów na poszczególne dziedziny nauki, kategorie ogólne (np.

prace z zakresu metodologii, edycje źródeł, prace słownikowe, popularyzacja nauki etc.), a także główne tematy wokół których koncentrowano badania zespołowe.

Nacisk położony został na zagadnienia wzajemnego oddziaływania nauki zachodnioeuropejskiej na naukę polską oraz środkowo i wschodnioeuropejską, w tym na problematykę recepcji osiągnięć nauki nowożytnej w Rzeczypospolitej oraz na wkład Polaków do nauki europejskiej. Rzeczpospolita, z racji swego położenia, pełniła często rolę swego rodzaju pasa transmisyjnego nauki zachodniej na wschodzie Europy. Od XIX stulecia postępy nauki wschodnioeuropejskiej (zwłaszcza rosyjskiej) częstokroć upowszechniane były przez Polaków, dzięki ich kontaktom na kontynencie.

A. Zagadnienia metodologiczne

Problemami metodologicznymi dotyczącymi miejsca historii wychowania w programach studiów pedagogicznych, w tym w kształceniu nauczycieli, zajmowała się Kalina B a r t n i c k a (wraz z Ireną Szybiak, Uniwersytet Warszawski).

B. Nauki przyrodnicze, medycyna i nauki techniczne

Kontynuowane były studia nad dziełami botanicznymi i ilustracją botaniczną w Polsce XVII w. Zbierano materiały porównawcze do dzieła Jacoba Breyniusa oraz prowadzono studia nad jego trzema opublikowanymi dziełami: *Exoticarum plantarum centuria prima* (1678), *Prodromus I* (1680) i *Prodromus II* (1688) wraz z uzupełnieniami dokonanyymi przez jego syna Johna Philippa Breyniusa w XVIII w. Badania prowadzone były w działach starodruków Bibliotek – Jagiellońskiej, Czartoryskich oraz PAN i PAU w Krakowie oraz w Bibliotece Narodowej i Uniwersyteckiej oraz Bibliotece Ogródu Botanicznego w Warszawie, a także w gdańskiej Bibliotece PAN (Karolina Targosz; patrz także punkt C).

Badania na wkładem uczonych polskich z kręgu protestanckiego, przede wszystkim nad Janem Jonstonem, rozszerzone zostały o dwa studia dotyczące Jonstona jako przyrodnika, lekarza, historyka i pedagoga oraz studium porównawcze *Enchiridion ethicum* Jonstona i dwóch podręczników *Etyki* Arystotelesa i Bartłomieja Keckermanna (Adam M a t u s z e w s k i).

Wznowione zostały prace nad dziejami środowiska polskich lekarzy i przyrodników w Petersburgu oraz Polską Akademią Nauk Technicznych (Jerzy R ó z i e w i c z ; patrz także punkt E).

C. Nauki społeczne

Problematyka badań z zakresu historii nauk społecznych chronologicznie koncentrowała się na zagadnieniach wieku XVII, XVIII i XIX, w mniejszym stopniu na problemach XX stulecia. Obejmowała prace dotyczące historii historiografii polskiej i powszechnej, historii ustroju i prawa, historii wychowania, recepcji myśli Galileusza w Rzeczypospolitej, historii etnologii w zakresie religioznawstwa oraz historii ekonomii.

Bogate i wielostronne relacje pomiędzy Galileuszem a Polakami, udokumentowane pracami Artura Wołyńskiego z XIX w. i Bronisława Bilińskiego (1969), były przedmiotem studiów nad polskim wątkiem w życiu i sprawie Galileusza. Galileusz miał liczne związki z Polakami, a wśród jego studentów i pensjonariuszy jego domu znaleźli się ludzie, którzy odegrali poważną rolę w dziejach Rzeczypospolitej, jak Rafał Leszczyński, mecenas ośrodka naukowego w Lesznie, Daniel Naborowski, Krzysztof Zbaraski i inni (Karolina T a r g o s z).

Ukończone zostały prace nad związkami historiografii brytyjskiej i polskiej w XVIII stuleciu. Efektem jest monografia: *Bolingbroke, Robertson, Gibbon. Znajomość i recepcja ich dzieł w Rzeczypospolitej doby Oświecenia*, przedstawiająca oryginalne koncepcje dziejów stworzone przez trzech autorów na tle intelektualnej atmosfery, jaka panowała wówczas na wyspach brytyjskich. Recepcja ich dzieł w Polsce, zwłaszcza rozpraw Robertsona, widoczna jest w piśmarstwie historycznym K. Skrzetuskiego, D. Szybińskiego, S.K. Potockiego, T. Czackiego i S. Staszica. Z prac Bolingbrokea korzystał Skrzetuski i pośrednio I. Krasicki, zaś Gibbona wykorzystali dopiero Czacki i Staszic, zwłaszcza jego dzieło *Decline and Fall of the Roman Empire* (Paweł K o m o r o w s k i).

Kontynuowane były prace nad monografią poświęconą edytorstwu źródeł historycznych i historyczno-prawnych oraz badaniom historycznym i genealogicznym doby saskiej. Prowadzono kwerendy w zbiorach Biblioteki Narodowej, Biblioteki Jagiellońskiej, Biblioteki Czartoryskich AGAD, Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk oraz Uniwersytetu Wileńskiego, a ponadto w archiwum Sapiechów i Radziwiłłów w Litewskim Państwowym Archiwum Historycznym oraz we Lwowie. Badania zaowocowały rozprawą na temat historyków jezuitów z kręgu magnackich mecenasów XVIII stulecia, a więc przede wszystkim autorów literatury panegiryczno-genealogicznej czasów saskich (Andrzej Druzewski, Balcer Jaworski, Antoni Alojzy Miszołt i inni) (Jarosław K u r k o w s k i).

W ramach przygotowywanej monografii na temat koncepcji historyczno-prawnych i wychowawczych Tadeusza Czackiego (1765–1813) przeprowadzono poszukiwania źródłowe w Państwowym Archiwum Historycznym Republiki Litewskiej i Bibliotece Akademii Nauk Litwy (m.in. akta Wileńskiego Okręgu Naukowego, mikrofilmy protokołów posiedzeń Rady Uniwersytetu Wileńskiego z lat 1803–1813) oraz w Archiwum PAN w Warszawie (korespondencja

Czackiego z władzami Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk), a także przeprowadzono kwerendę roczników „Nowego Pamiętnika Warszawskiego” (1801–1805) i „Dziennika Wileńskiego” (1805–1806) (Mariusz A f f e k).

Oryginalna teoria religii sformułowana przez Wacława Sieroszewskiego na podstawie terenowych badań szamanizmu jakuckiego i koreańskiego na tle dogmatów naukowych przełomu XIX i XX w., wyprzedzająca znacznie późniejsze koncepcje w nauce zachodniej, była przedmiotem badań prowadzonych do przygotowywanej monografii (Michał P ę d r a c k i).

D. Historia oświaty i kultury

Prace badawcze z zakresu historii oświaty prowadzone były przede wszystkim pod kątem dziejów edukacji w XVIII, XIX i XX stuleciu, a skoncentrowane na obszarach I Rzeczypospolitej, następnie terenach byłego zaboru rosyjskiego, w mniejszym stopniu Galicji, oraz oświaty w II Rzeczypospolitej i w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Oprócz badań dotyczących uniwersytetów: wileńskiego, warszawskiego i krakowskiego, koncentrowano się na relacjach pomiędzy przemianami oświatowymi i społecznymi, na roli kobiet w edukacji, a także na powiązaniach przekształceń w oświacie z procesami i zjawiskami o charakterze politycznym.

W związku z przygotowywaną edycją pamiętników Michała Pełki Polińskiego prowadzona była kwerenda jego korespondencji i spuścizny naukowej, przede wszystkim z okresu działalności w Komitecie Szkolnym Uniwersytetu Wileńskiego, w Bibliotece Uniwersytetu Wileńskiego oraz w Litewskim Państwowym Archiwum Historycznym w Wilnie (m.in. tzw. Teki Polińskiego i materiały dotyczące działalności wizytatorskiej Polińskiego w roku 1826). Archiwalia objęte kwerendą dotyczyły: stanu szkół na Litwie w roku szkolnym 1830/1831, środowiska profesorów i studentów Uniwersytetu oraz pensji żeńskich na Litwie. Równolegle prowadzone były badania dotyczące problemów ogólnych nauczania domowego i praktycznej działalności pensji żeńskich w XIX i na początku XX stulecia, a także historii uniwersytetów europejskich, w tym kwestii upadku uniwersytetów francuskich w końcu XVIII stulecia (Kalina B a r t n i c k a).

Badania dotyczące Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego (1869–1915) prowadzone były w Rosyjskim Państwowym Archiwum Historycznym w Sankt Petersburgu (zespoły Ministerstwa Oświecenia Publicznego – fond 733 oraz 1101, 1604, 1634 i 846, a także zbiory Biblioteki Archiwum). Objęły one przede wszystkim zbieranie materiałów biograficznych: przygotowywanie kartotek studentów i profesorów Uniwersytetu (oprócz identyfikacji imion i nazwisk także próba określenia pozycji naukowej poszczególnych przedstawicieli kadry uczelni), a także materiały dotyczące dyskusji wokół przygotowywanych ustaw uniwersyteckich. Dzięki poszukiwaniom archiwalnym w Petersburgu zgromadzone

zostały interesujące materiały źródłowe na temat absolwentów Uniwersytetu Wileńskiego w środowisku nauczycielskim Królestwa Polskiego oraz dotyczące dyskusji nad rosyjskimi ustawami szkolną i uniwersytecką z lat 1863–1864, w której głos zabrał m.in. Friedrich A. Diesterweg (Joanna S c h i l l e r).

Oprócz dalszych prac dotyczących oświaty na Litwie, Białorusi i prawobrzeżnej Ukrainie w okresie popowstaniowym (do 1914 r.) kontynuowane było gromadzenie materiałów na temat Józefa Mianowskiego, jedynego rektora warszawskiej Szkoły Głównej (Biblioteka Narodowa i jej zbiory mikrofilmów z innych księżnic i archiwów polskich). W zakresie pierwszego tematu opracowany został artykuł (i wykład) na temat edukacji w Wielkim Księstwie Litewskim i na ziemiach wcielonych do Rosji po III rozbiórce – tzw. zachodnich guberniach Cesarstwa, ze zwróceniem uwagi na aspekty wielowyznaniowości oraz przemieszania wpływów grecko-ruskich i łacińskich (Leszek Z a s z t o w t).

Prowadzone były badania nad problemami teorii i praktyki koedukacji na ziemiach polskich w XIX i XX w. oraz dotyczące edukacji artystycznej w Galicji w drugiej połowie XIX w. (do 1918 r.). Ponadto przeprowadzono analizę problematyki wychowawczo-oświatowej w działalności i publicystyce Marii Turzyny-Wiśniewskiej, wybitnej – choć zapomnianej – galicyjskiej działaczki ruchu kobiecego. Podjęte zostały również wstępne prace nad problematyką edukacyjną na łamach galicyjskich pism kobiecych przełomu wieków (Katarzyna D o r m u s). Odrębne prace dotyczyły karier akademickich kobiet polskich przełomu XIX i XX w., a także życia codziennego profesorów krakowskich w tym okresie. Przeprowadzone zostały także poszukiwania archiwalne w Państwowym Archiwum Historycznym Republiki Litewskiej na temat karier naukowych i zawodowych kadry profesorskiej Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie (Ewelina T y l i Ń s k a).

Kontynuowane były prace nad edukacją elit politycznych, w tym kwestiami wykształcenia i działalności twórczej sekretarzy królewskich dawnej Rzeczypospolitej (1575–1632) oraz rolą edukacyjną kancelarii królewskiej w okresie staropolskim (Wojciech S o k o ł o w s k i).

Ponadto prowadzone były badania poświęcone historii oświaty i wychowania w PRL (Ryszard T e r l e c k i wraz z Janem Drausem (Rzeszów), Stanisławem Litakiem (Lublin) i Ludwikiem Grzebieniem (Kraków); patrz także dzieła: dzieje najnowsze nauki).

E. Dzieje organizacji nauki i środowisk naukowych

Prowadzone były prace nad mało znaną działalnością Marii Curie-Skłodowskiej na forum międzynarodowym, zwłaszcza w ramach Międzynarodowej Komisji Współpracy Intelktualnej przy Lidze Narodów (w tym systematyzowanie

materiałów wcześniejszej kwerendy w Archiwum UNESCO w Paryżu). Opracowano szereg problemów szczegółowych dotyczących Marii Curie-Skłodowskiej, których efektem są referaty i wykłady m.in. na temat życia studenckiego Skłodowskiej, jej relacji z Polską. Ponadto kontynuowano prace nad polskimi towarzystwami naukowymi w okresie międzywojennym i nad społecznym mecenatem nauki w Warszawie przełomu XIX/XX wieku (Jan P i s k u r e w i c z). W tym nurcie mieszczą się także badania obejmujące początki działalności Kasy Mianowskiego. Zaowocowały one opracowaniem kręgu osób zaangażowanych w tworzenie tej instytucji, mieszkających poza Warszawą, a pochodzących przede wszystkim z terenów Cesarstwa Rosyjskiego oraz niektórych krajów zachodniej Europy (członkowie założyciele, członkowie honorowi i zwyczajni) (Leszek Z a s z t o w t).

Wznowione zostały badania nad Polakami w uniwersytetach rosyjskich (1755–1918) oraz polskimi środowiskami naukowymi w Rosji w latach 1858–1919 (Sankt Petersburg, Moskwa, Kijów). Przewidywana jest publikacja szeregu artykułów i rozpraw dotyczących m.in. najpoważniejszego polskiego stowarzyszenia naukowego na Wschodzie, jakim był Związek Polski Lekarzy i Przyrodników w Petersburgu, Polaków w Cesarskich Uniwersytetach Kazańskim i Tomskim, a także na temat Polskiej Akademii Nauk Technicznych w latach 1919–1949 (Jerzy R ó z i e w i c z).

Prowadzone są prace nad stosunkami polsko-węgierskimi, w tym nad historią hungarystki w Polsce, oraz relacjami naukowymi polsko-węgierskimi w okresie międzywojennym. Przewidywane jest skoncentrowanie badań na zinstytucjonalizowanych formach tych relacji: katedrach hungarystki w Polsce, a także ich twórcach (Artur N o j s z e w s k i).

Kontynuowane było zbieranie materiałów dotyczących dziejów IHN PAN w archiwum instytutu i w Archiwum PAN w Warszawie. Zbierano również materiały na temat historii i działalności Polskiego Instytutu Naukowego w Nowym Jorku (Polish American Institute for Arts and Sciences), w tym informacje zaczerpnięte od osób związanych z działalnością polonijną w USA (Witold S y g o c k i).

1. DZIEJE NAJNOWSZE NAUKI I OŚWIATY

A. Instytucje i środowiska naukowe

Zaawansowane prace, w Archiwum Państwowym w Krakowie, Archiwum UJ i Archiwum PAN w Krakowie oraz w zbiorach Instytutu Pamięci Narodowej, poświęcone historii krakowskiego środowiska naukowego w okresie komunistycznym prowadzone są w krakowskiej filii IHN. Ponadto kontynuowane są badania dotyczące działalności oświatowej opozycji politycznej i niezależnego ruchu

związkowego w latach 1980–1989 oraz wokół wydarzeń marca 1968 r. w uczelniach krakowskich, a także procesu Kurii Krakowskiej w 1953 r. (Ryszard Terlecki).

Prowadzone były prace finalizujące edycję zbiorową integrującą całe środowisko naukowe historyków wychowania, zatytułowaną *Historia, Społeczeństwo, Wychowanie*, dedykowaną profesorowi Józefowi Miąso, w tym szkic biograficzny jego sylwetki naukowej (red. Kalina Bartnicka, Joanna Schiller, Ewelina Tylińska).

Opracowany został wstępny układ pracy zbiorowej przygotowywanej z okazji rocznicy pięćdziesięciolecia działalności IHN PAN (Joanna Schiller, Kalina Bartnicka, Leszek Zasztowski i współpracownicy).

B. Nauki społeczne i ekonomiczne

Prowadzone były prace nad porównaniem teorii efektywnego popytu Michała Kaleckiego i Johna Maynarda Keynesa w aspekcie współcześnie obowiązujących poglądów ekonomicznych na ten temat (Jerzy Osiatyński).

2. PRACE SŁOWNIKOWE, ENCYKLOPEDIA I ATLASY

Kontynuowano prace nad koncepcją Atlasu historycznego szkolnictwa na ziemiach polskich pod kierunkiem Kaliny Bartnickiej.

3. KRYTYCZNE EDYCJE ŹRÓDEŁ

Kontynuowano prace nad krytyczną edycją tekstu Dawida Hilchena: *Institutiones seu elementa iuris* – instrukcji pedagogicznej dotyczącej wychowania i wykształcenia prawniczego, obywatelskiego i wojskowego z początku XVII w. (Wojciech Sokółowski).

ZAKŁAD HISTORII NAUK ŚCISŁYCH, PRZYRODNICZYCH I TECHNIKI

1. Dzieła starożytnych pisarzy w aspekcie historii nauki

Badania fragmentów presokratyków według wydania Diels-Kranz *Die Fragmente der Vorsokratiker* z rozszerzeniem fragmentów okresu sapiencjalnego według wydania G. Colli *La sapienza greca* nad dynamizmami uczuciowymi, to znaczy na poziomami uczuć, a więc *aisthesis* (wrażenie), *pathos* (doznanie), *thymos* (wzruszenie), *fren* (uczucie psychiczne), *noos* (uczucie duchowe), *logos*

(przeżycie w znaczeniu niemieckim Erlebnis); wykazanie komponenty uczuciowej w tych pojęciach i jej sprzężenia z komponentą myślową, oraz podanie propozycji hierarchizacji tych pojęć, a wreszcie podanie odnośników korespondencyjnych w myśli współczesnej, szczególnie myśli medycznej, która opisuje identyczne lub prawie identyczne fenomeny, mimo że autorzy opisujący nie znają, a przynajmniej nie powołują się na materiał presokratejski. Są to M. Michałowicz, Th. Ribot, J. Mazurkiewicz, J. Shay, R. Ingarden i K. Dąbrowski (by wymienić tylko po jednym dla każdego pojęcia). (Robert Z a b o r o w s k i)

2. NAUKA ŚREDNIOWIECZA I RENESANSU

A. Astronomia

Studium *Recepcja Almagestu Ptolemeusza w świetle wykładów Wojciecha z Brudzewa*, (przygotowane w pierwszej wersji), ukazuje sposób, w jaki Komentarz Brudzewczyka (1482), do *Theoricae novae planetarum* Peurbacha, nawiązujący wprost do *Almagestu*, stał się okazją do zaprezentowania krakowskim scholarom matematycznej astronomii Ptolemeusza – wbrew utartym w literaturze historycznej opiniom o nieznajomości *Almagestu* w Uniwersytecie Krakowskim w XV wieku, także w okresie studiów Kopernika; (realizacja w ramach planów badawczych IHN, tematu „*Almagest* Ptolemeusza w nauczaniu uniwersyteckim astronomii w XV w.” została zgłoszona do programu badawczego Commission for History of Ancient and Medieval Astronomy – IUHPS). Również w związku z kontynuowanymi badaniami dotyczącymi warsztatu astronomicznego Kopernika zaawansowano pracę: *Pierwsza renesansowa wersja astronomicznych tablic alfonsyńskich (wyd. 1492)* – chodzi o nieopracowaną dotąd wersję tablic, którymi posługiwał się Kopernik, zmienioną w stosunku do rękopiśmiennych tablic alfonsyńskich, które jeszcze na przełomie XV i XVI wieku nadal funkcjonowały równoległe z drukiem. Odnotowano także różnice, w stosunku do wersji średniowiecznej, które występują w treści oraz sposobie redagowania tzw. „kanonów”, odpowiadających nowej wersji tablic. (Grażyna R o s i ń s k a)

W ciągu roku 2003 powstał obszerny maszynopis, przygotowywany obecnie edytorsko, pomyślany jako rozprawa habilitacyjna: *Copernicus's Originality. Towards an Integration of Contemporary Copernican Studies*. Rozprawa (zrecenzowana wydawniczo przez prof. M. Hellera) ma charakter intelektualnej polemiki i dialogu „ze współczesnymi światowej sławy badaczami dorobku Kopernika, którzy powszechnie ostro krytykują jego dokonania”. Rozprawa została zrealizowana jako studium interdyscyplinarne. Rozdział pierwszy stanowi (pierwsze w literaturze przedmiotu) podsumowanie dotychczasowych krytyk dokonań Kopernika. Dwa kolejne rozdziały i szereg obszernych dodatków poświęcone są przedstawieniu nowego odczytania dokonań tego uczonego. Pojawiają

się tu nowatorskie rozstrzygnięcia z zakresu historii matematycznej astronomii oraz jej metodologii (kwestia uogólnionych zasad korespondencji, łączących teorię Kopernika z teorią Ptolemeusza), historii i filozofii nauki (idea umiarkowanego realizmu fizyczno-matematycznego), historii filozofii i historii teologii (doprecyzowanie idei nowożytnego chrześcijańskiego arystotelizmu poprzez wprowadzenie dodatkowych rozróżnień dotyczących relacji między platonizmem i arystotelizmem). (Michał K o k o w s k i).

B. Matematyka

W nurcie prac nad spuścizną matematyczną Kopernika zachowaną w Uppsali sytuuje się przygotowane do druku studium poświęcone matematycznym wpisom Kopernika, dokonany w czasie studiów w Krakowie: *Zapomniana szkolna tablica matematyczna Kopernika zachowana w kodeksie uppsalskim Copernicana 4*. Chodzi tu sześćdziesiątą tablicę funkcji sinus (nie braną uprzednio pod uwagę w badaniach z racji jej elementarnego charakteru), nawiązująca do tablic opracowanych przez astronomów paryskich w pierwszej połowie XIV wieku. Ukazano, iż analogiczne tablice były powszechnie stosowane w nauczaniu uniwersyteckim astronomii jeszcze w XV wieku, w gnomonice (np. w Krakowie ok. roku 1443, jak to wynika z wykładu Marcina Króla z Przemyśla, kodeks BJ 1927). (Grażyna R o s i ń s k a).

3. ROZWÓJ NAUKI NOWOŻYTNEJ

A. Astronomia

Znaczenie pierwszego kinematycznego modelu libracji Księżyca, wypracowanego na podstawie obserwacji astronomicznych przez Heweliusza (1654), dla, znanego z relacji Mercatora (*Institutionum Astronomicarum libri duo*, 1676), modelu kinematycznego stworzonego przez Newtona (połowa lat siedemdziesiątych XVII w.), było przedmiotem studium, jakie powstało w związku z badaniem „wpływu modeli libracji na kształtowanie się pierwszych dynamicznych opisów ruchów planet w kręgu Royal Society”. Starano się prześledzić, w jaki sposób Heweliusz mógł zainspirować Newtona w pracach nad modelem libracji Księżyca, biorąc pod uwagę wczesną znajomość „libracyjnych rozważań” Heweliusza w kręgu Christophera Wrena i Roberta Hooke’a (przełom lat 50/60 XVII wieku). Teoria Księżyca opracowana przez Roberta Hooke’a była przedmiotem oddzielnego studium (por. spis publikacji). Ponadto, w okresie sprawozdawczym opracowano polski przekład traktatu Heweliusza o libracyjnym ruchu Księżyca (jego edycja krytyczna stanowi część rozprawy habilitacyjnej).

W kręgu analogicznych zagadnień pozostaje także przygotowane opracowanie naukowe *Somnium* Keplera (złożone do druku) oraz współtłumaczenie tego dzieła, również zawierającego elementy istotne dla dyskusji modeli libracyjnych Heweliusza i Newtona. (Jarosław W ł o d a r c z y k).

B. Zagadnienia metodologiczne.

Ogólna metodologia nauk, astronomia, matematyka

Prowadzono badanie problematyki filozofii i historii dziedziny *nauka* w pracach Williama Whewella (1794–1866). Wyniki prac przewidziane do publikacji w formie książkowej. (Stefan Z a m e c k i).

Opracowano zagadnicie tzw. „drugiego przełomu” w matematyce na początku XIX wieku, przygotowanego już na przełomie XVII i XVIII wieku (Hume i Berkeley). Synteza Kanta, która nie mogła uwzględnić zmian w matematyce początku XIX w. doprowadziła do rozdzwiewu między filozofią a naukami matematycznymi, co określiło kierunki późniejszych prac matematyków. Starano się ukazać analogie między przełomem w naukach u początku nowożytności oraz przełomem w matematyce, jaki dokonał się w XIX w.

Zajęto się ponadto zagadnieniem kształtowania się historii matematyki jako samodzielnej dyscypliny naukowej oraz rodzenie się tych elementów metodologii badań dziejów matematyki, które uzasadniają uznanie historii matematyki za samodzielną dziedzinę badań (m. in. w świetle badanej w Londynie i Cambridge, niewydanej korespondencji W. Whewella oraz A. de Morgana). Zwrócono uwagę na sens, jaki niektóre odkrycia matematyczne mają nie tylko dla samej matematyki, ale dla kultury ogólnie pojętej. Stąd badanie dziejów matematyki może stać się podstawą do budowania filozofii człowieka i filozofii kultury (pewne fakty historyczne stają się zrozumiałe dzięki powiązaniu ich z zagadnieniami odkrywanych i badanymi w matematyce). Przewidziano realizację wymienionych tematów w formie publikacji książkowych. (Wiesław W ó j c i k).

Znaczenie Galileusza dla nowożytnej koncepcji nauki rozważane było w aspekcie historii nauki oraz w aspekcie historii refleksji metodologicznej (także potraktowanej krytycznie). Wyniki poniższych badań zostały opublikowane.

Kwestia współzależności między obserwacjami astronomicznymi i teoriami astronomicznymi w czasach Galileusza. (Jarosław W ł o d a r c z y k). Galileusz i spór o miejsce nauk matematyczno-przyrodniczych w kulturze europejskiej (Wiesław W ó j c i k). Książka autora włoskiego, A. Fantoli, *Galileusz. Po stronie Kopernika i po stronie Kościola* (tłum. polskie 2002), stała się okazją do zasygnalizowania takich spraw, jak znaczenie dogłębnej znajomości dzieła Ptolemeusza oraz dzieła Kopernika dla kompetentnego wypowiedzania się na temat osiągnięć Galileusza i związanych z tym wielopłaszczyznowych zagadnień metodologicznych. (Michał K o k o w s k i).

Prowadzono badania na temat: „Od historii nauki do antropologii wiedzy”, dotyczącego najnowszych koncepcji w kwestiach refleksji historyczno-filozoficznej nad nauką (Bożena P ł o n k a - S y r o k a , współpraca).

Prowadzono badania nad historyczną analizą miejsca nauczania matematyki w wychowaniu. Od Platona do Herbarta i Spencera (Wiesław W ó j c i k).

C. Historia chemii i farmacji.

Badania źródłowe oraz kwestie metodologiczne

Kontynuowano prace w zakresie historii subdziedziny *chemia*. Chodzi tu o przygotowywane studium: *Europejskie inspiracje w pracach Ignacego Fonberga (1801–1891)* (Stefan Z a m e c k i).

Zainicjowano nowy, obszerny temat: „Dawna prasa naukowa jako źródło do historii chemii i farmacji”. Przebadano XIX-wieczne czasopisma naukowe, w tym „Miesięcznik Połocki” (1818–1820). Czasopismo to jest obecnie rzadkością; jedynie w Polsce komplet numerów posiada Biblioteka Narodowa. Zebrane materiały częściowo wykorzystano w publikacji: *Polish Scientific Journals of the first half of the 19th cent. as a Channel of Communication in Chemistry*. Podjęto także temat polskiej tradycji uniwersyteckiego kształcenia farmaceutów. (Halina L i c h o c k a).

W ramach badań dawnej prasy naukowej zajęto się „*Czasopismem Towarzystwa Aptekarskiego we Lwowie*” (1877–1901), a szczególnie publikacjami farmakognostycznymi Mieczysława Dunin-Wąsowicza na łamach tego periodyku. Przebadano także trzy zeszyty podręcznika *Farmakognozja* (1884) w celu zestawienia pełnej bibliografii analitycznej publikacji tego uczonego oraz opracowania wykazu surowców farmakognostycznych przez niego opisanych. Kontynuowano prace nad stosowaniem w praktyce medycznej w XIX w. w Polsce preparatów z *Canabis sp.* (Beata W y s a k o w s k a).

Zaawansowano rozprawę habilitacyjną: *Instytucja dworskich »apteczek« w Polsce XVIII i XIX w.* Zajęto się takimi kwestiami jak: Prace Towarzystwa Przyjaciół Nauk na rzecz poprawy stanu zdrowotnego ludności wiejskiej – próba usystematyzowania wiedzy medyczno-higienicznej na polskiej wsi, książki medyczne dostępne w domowej terapii, „Farmakopea dworu szlacheckiego”.

W kręgu powyższych zagadnień sytuuje się także praca (przewidziana jako pozycja książkowa): *Od zajęć praktycznych do nauk farmaceutycznych. Walka kobiet o dostęp do wyższego wykształcenia* (Iwona A r a b a s).

W ramach badań na temat zastosowania grzybów w lecznictwie polskim w XIX w. opracowano zagadnienia: Wiedza o grzybach leczniczych w literaturze przyrodniczej i medycznej XVI–XVIII w. oraz: Gatunki grzybów leczniczych opisywane w literaturze etnograficznej. Zajęto się ponadto dorobkiem

XIX wiecznych botaników (J. Jundziła i R. Czerwiakowskiego) oraz lekarzy i farmaceutów (J. Machera, F. Sokolnickiego, S. Szarzyńskiego, K. K. Wiszniewskiego), dotyczącym zastosowania sporyszu w lecznictwie. Opracowano także materiały dotyczące epidemicznych zatruc sporyszem (Anna T r o j a n o w s k a).

D. Historia medycyny

Ukończono w 2003 roku wieloletnie prace nad 5 tomowym dziełem *Uczeni Polscy XIX i XX stulecia* – zwieńczenie trzydziestu lat badań biograficznych. Badano dorobek polskiej neurologii: *Warszawska szkoła neurologiczna w perspektywie historycznej* oraz polskiej gastroenterologii na tle osiągnięć europejskich: *The short history of gastroenterology*. Rozpoczęto prace nad krytyczną oceną bogatego dorobku naukowego Tadeusza Browicza (1847–1928), anatomopatologa, twórcy (1898) oryginalnej metody chirurgicznej stosowanej w urologii. (Andrzej Ś r ó d k a). Zajęto się dorobkiem naukowym urologa Leona Kryńskiego. (Andrzej Ś r ó d k a we współpracy z Robertem S o s n o w s k i m).

Kontynuacja badań na temat: „Profilaktyka zdrowotna na ziemiach polskich w XIX i XX w.” (teoretyczne założenia a praktyka w sytuacji ziem polskich; kwerenda biblioteczna zbiorów Głównej Biblioteki Lekarskiej, Biblioteki Narodowej oraz Bibl. Miejskiej w Warszawie). Zagadnień dziewiętnastowiecznej opieki nad chorym dotyczyły prace: „Opieka szpitalna w Warszawie (1815–1900)” i „Poznańskie XIX-wieczne archiwalia dotyczące opieki nad chorym”. Rozpoczęto badania źródłowe do tematu: Problematyka przystosowania kobiet środowiska medycznego w nowej rzeczywistości społeczno-zawodowej w Polsce po II wojnie światowej (trudności i braki). Badano ponadto polonika medyczne z XIX i XX w. zachowane w bibliotekach i archiwach Kowna (Bożena Urbanek).

Zajęto się udziałem lekarzy w powstawaniu i w pracach towarzystw naukowych w XIX i XX wieku: Towarzystwo Naukowe Warszawskie – rola lekarzy w utworzeniu Towarzystwa (Andrzej Ś r ó d k a) oraz Warszawskie Towarzystwo Lekarskie w XIX i XX w. – jego działalność społeczna; Warszawskie Towarzystwo Lekarskie wobec polityki zaborcy rosyjskiego w XIX stuleciu. (Bożena U r b a n e k).

Badano aspekty społeczno-kulturowe medycyny (XVIII–XX w.) Prace dotyczyły: kształtowania się relacji lekarz-pacjent, pojęcia stylu myślowego i jego wykorzystywania w praktyce badawczej historia medycyny, procesu modernizacji nauk przyrodniczych w historii i historiografii nauki (Bożena P ł o n k a - S y r o k a). Analizowano kontakty w dziedzinie medycyny w XIX i XX wieku, polsko-litewskie (Bożena U r b a n e k) oraz niemiecko-rosyjskie (Bożena P ł o n k a - S y r o k a).

E. Botanika

Kontynuowane były studia nad dziełami botanicznymi i ilustracją botaniczną w Polsce XVII wieku. Zbierano materiały porównawcze do dzieła Jacoba Breyनियाusa oraz prowadzono studia nad jego trzema opublikowanymi dziełami: *Exoticarum plantarum centuria prima* (1678), *Proddromus I* (1680) i *Prodromus II* (1688) wraz z uzupełnieniami dokonanyymi przez jego syna, Johna Philippa Breyनियाusa w XVIII w. Badania prowadzone były w Bibliotece Jagiellońskiej (Dział starodruków), Bibl. Czartoryskich oraz PAN i PAU w Krakowie i w Bibliotekach Narodowej, Uniwersyteckiej i Bibl. Ogrodu Botanicznego w Warszawie oraz w Bibl. PAN w Gdańsku. (Karolina T a r g o s z).

F. Historia techniki. Przemysł

Kontynuowana była praca nad akademickim podręcznikiem historii techniki. Przedstawiono badania dotyczące mostu w Kaliszu (1866) na tle analogicznych konstrukcji europejskich z epoki. Zaprezentowano spojrzenie na dzieje cywilizacji w aspekcie rozwoju techniki. Wykład (University of Northern Colorado, Greeley): „The Impact of Technological Progress on Modern Society” dotyczył sytuacji w II połowie XX wieku. (Bolesław O r ł o w s k i).

Przedstawiono znaczenie Ignacego Łukasiewicza dla powstania światowego przemysłu naftowego: „Father of Polish and world oil industry – Polish pharmacist Ignacy Łukasiewicz” (Iwona A r a b a s) oraz dla przemysłu farmaceutycznego (Bożena P ł o n k a - S y r o k a).

4. WIEK XX. NAUKI ŚCISŁE, MEDYCYNIA

Badano stan nauki (głównie nauk matematyczno-fizycznych) na przełomie XIX i XX w. oraz wizje jej rozwoju przedstawione przez Poincarego, Hilberta, Kleina, M. Cantora, T. Heatha i in. Analiza w oparciu, m. in. o wystąpienia uczonych na pierwszych kongresach matematycznych (od Zurychu do Cambridge) oraz: „Wkład Zygmunta Janiszewskiego w powstanie Polskiej Szkoły Matematycznej” (Wiesław W ó j c i k).

Kontynuowano prace nad *Słownikiem Biograficznym Polskich Nauk Medycznych* (Bożena U r b a n e k).

UCZESTNICTWO W PRACACH WIELKIEJ ENCYKLOPEDII PWN:

Pracownicy IHN pełnią funkcje konsultantów programowych: Bolesław Orłowski, Jerzy Osiatyński, Andrzej Śródka.

Jarosław Włodarczyk jest autorem haseł: „Regiomontanus” i „Romer”.

opracowali

Grażyna Rosińska

i *Leszek Zasztowt*

Instytut Historii Nauki PAN

Warszawa

SPRAWOZDANIE
Z DZIAŁALNOŚCI STATUTOWEJ INSTYTUTU HISTORII NAUKI PAN
W ROKU 2003

WYMIANA ZAGRANICZNA

Informacja o bezpośredniej współpracy Instytutu Historii Nauki z zagranicznymi partnerami

Umowy o współpracy bezpośredniej:

- Instytut Historii Litwy Litewskiej Akademii Nauk
Współpraca z Instytutem Historii Litwy (w ramach umowy bezpośredniej) dotyczyła w 2003 r. związków naukowych i kulturalnych Polski i Litwy, nauki w Uniwersytecie Wileńskim, dorobku wychowanków Uniwersytetu oraz jego roli dla nauki i kultury Polski i Litwy.
- Królewska Szwedzka Akademia Literatury, Sztuki i Nauk Antycznych

Współpraca bezumowna:

- Uniwersytet Yale, USA, kontynuacja badań dokumentów pisma klinowego o treści astronomicznej i astrologicznej (I. Żbikowska)
- Konan Women’s University, Japonia, (I. Arabas)
- University of California, Berkeley, USA (L. Zasztowt)
- Masarykova Univerzita, Brno, Republika Czeska (L. Zasztowt)

Informacja o współpracy realizowanej na podstawie centralnie rozdzielanych limitów wymiany bezdewizowej

British Academy, Londyn (B. Urbanek, W. Wójcik)